

EDITORIAAL

“Het is nu eenmaal zo dat de waarheid niet tolerant kan zijn, geen compromissen en inperkingen toelaat, dat alle domeinen van menselijke activiteit openstaan voor wetenschappelijk onderzoek, en dat men onverbiddeijk kritisch moet worden als een andere macht daarvan een stuk wil in beslag nemen” (Freud, 1933, p. 86). Het is maar een van de talrijke fragmenten uit Freuds werk waarin hij zich begeistert opwerpt als wachter van de wetenschap en fervent tegenstander van die andere macht: de filosofie. Daarin stond hij aan het begin van de 20ste eeuw zeker niet alleen: het waren de hoogdagen van het logisch positivisme, en ieder die zichzelf beschouwde als een beetje wetenschapper ontkwam niet aan de onbuigzame nieuwe *Denkstil*, gezuiverd van filosofische speculatie. Freuds *intolerante waarheid* getuigt in de eerste plaats van die nieuwbakken epistemologische hygiëne, waarin de wijsbegeerte in het beste geval nog de rol kan spelen van poortbewaker voor de wetenschappelijke rationaliteit.

Net als religie en kunst, zegt Freud in zijn *Inleidende colleges* (1933), is de filosofie een illusoir antwoord op de hang naar een overkoepelende, sluitende *Weltanschauung*. Niet zonder enige zin voor overdrijving verhoudt zij zich volgens hem tot het wetenschappelijke weten zoals de psychotische waan tot de werkelijkheid. De Oostenrijkse neuroloog is dan wel een van de eersten geweest die als geen ander de subjectieve bepaaldheid van het weten en het menen-te-weten heeft beschreven, zijn discours getuigt niet zelden van de typerende epistemische angst die rond de vorige eeuwwisseling als een spook door het wetenschapsbedrijf waarde: de overname van de realiteit door een al te actief verbeeldend en interpreterend subject. Het was een tegenreactie op de post-Kantiaanse filosofie, en dan in het bijzonder tegen het absoluut idealisme à la Hegel, voor velen het toppunt van de ongebreidelde filosofische transgressie en *hybris*. De filosoof waartegen Freuds ‘onverbiddeijk kritiek’ was gericht was de systeembouwer, de Duitse idealist die volgens Heinrich Heine met zijn *slaapmuts en flarden van zijn kamerjas alle gaten in het universum tracht te dichten* (Freud, 1933). Het was de filosofie als hermetisch en allesomvattend betekenissysteem.

Een slordige eeuw later lijken de rollen soms volledig te zijn omgekeerd, en zien we hoe de filosofische erfgenamen van de positivistische wetenschapsideologie op hun beurt de psychoanalyse enthousiast bankroet verklaren. De ironie kan ons amper ontgaan: vandaag wordt de veroordeling aan het begin van de vorige paragraaf bij uitstek gericht tot de intellectuele nazaten van hij die ze ooit uitsprak. De inzet is wel dezelfde gebleven: de strijd tegen een weten dat niet is beteugeld door de feiten, of in Freudiaanse termen, tegen de psychotische annexatie van de werkelijkheid. Vanuit het perspectief van die historische en hedendaagse polarisering tussen psychoanalyse en filosofie zou men bijna gaan geloven dat beide elkaar danig naar het leven staan en stonden, dat een *face à face* bij voorbaat gedoemd is uit te monden in wederzijdse laster en eerroof. Het opzet van deze twee themanummers is gelukkig minder kleurloos. Het had al te gemakkelijk geweest om uit te gaan van de schijnbare oppositie tussen psychoanalyse en filosofie, zoals Freud ze heeft gepresenteerd in zijn publieke werk, en bij momenten ook Lacan,

wanneer hij bijvoorbeeld in een interview in 1974 verklaarde: “*Je ne fais aucune philosophie, je m'en méfie au contraire comme de la peste*” (In Schrift, 2010).

Maar wie zijn toch eigenlijk die personages (psychoanalyse/filosofie) die hier ten tonele worden gevoerd? Hoe hebben zij zich historisch geconstitueerd door dat verschil te maken? Wat maakt dat zij tot op vandaag bijna zonder nadenken op elkaars appèl verschijnen? Psychoanalyse en filosofie houden niet op zich tegenover elkaar te positioneren en te herpositioneren, ontdekken zichzelf in de verhouding, spreken zich uit tegenover elkaar en blijven daardoor niet onveranderd. Het kan niet anders of er ligt aan gene zijde van het verschil ook een belangrijke continuïteit, niet alleen historisch, maar ook thematisch. Onder meer Elke Völmicke (2005) heeft een omstandige studie gemaakt van de centrale plaats van het onbewuste in het Duits idealisme van Schelling, Fichte en Hegel. Anderen (zie onder meer Verweij & Jespers, 2001) wezen bijvoorbeeld ook op de bijzondere overeenkomsten tussen Nietzsches behandeling van het verlangen als een samenspel van Appolinische en Dyonisische krachten, en het Freudiaanse Ich en Es. Freuds verklaring aan Fliess dat hij zichzelf meer beschouwde als *conquistador* dan als ‘man van de wetenschap’ krijgt in dat perspectief een gelaagd karakter. De Freudiaanse ontdekking van het onbewuste was evenzeer een verovering, een toeëigening, en ontegensprekelijk ook een gedeeltelijke assimilatie van centrale thema’s uit het Duitse idealisme. *Maar een roos kan nu eenmaal niet oprijzen uit de aarde zonder op te houden aarde te zijn*, zei Deleuze ooit terecht.

De historische continuïteit tussen psychoanalyse en (idealistische) filosofie blijkt misschien wel bij uitstek uit de opmerkelijke gelijkenissen tussen het Freudiaanse en het Schopenhaueriaanse denken. Al verwijst de grondlegger van de psychoanalyse dan wel een aantal malen naar Schopenhauer in *De Droomduiding*, en stelt hij twintig jaar later (in *Aan gene zijde van het lustprincipe*) voorzichtig vast dat hij doorheen de thematisering van de doodsdrijf ‘*onverwachts de haven van Schopenhauers filosofie is binnengelopen*’ (pp. 148), in 1925 luidt het dat elke gelijkenis met het werk van de Duitse wijsgeer op toeval berust, en elders lezen we dan weer (Freud, 1933, pp. 58):

‘U zal waarschijnlijk schouderophalend zeggen: dit is geen natuurwetenschap, maar Schopenhaueriaanse filosofie. Maar waarom, dames en heren, zou een overmoedig denker niet kunnen geraden hebben wat sober en moeizaam natuurwetenschappelijk onderzoek bevestigt? Bovendien is alles al eens gezegd geweest, en vòòr Schopenhauer hebben er veel mensen gelijkaardige dingen gezegd. Ik zeg trouwens niet echt wat Schopenhauer zegt.’

Die evolutie in Freuds positionering ten overstaan van de pessimistische filosoof *par excellence* is op zijn minst merkwaardig, niet? Enerzijds zal er wel wat onwetendheid en ontkenning in het spel zijn geweest, anderzijds is het zeer waarschijnlijk dat Freud via Theodor Meynert - een zelfverklaard Schopenhauer adept - zonder het zelf goed te beseffen een aantal aspecten van de Schopenhaueriaanse filosofie heeft overgenomen. Niet alleen lijkt Freuds onbewuste sterk op Schopenhauers onbewuste Wil (als ding-an-sich van ieder mens) en is het moeilijk om *niet* aan Freuds doodsdrijf te denken bij het lezen van de ‘*Nachträge zum Lehre von der Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben*’ (§ 162 van de Parerga en Paralipomena), Schopenhauer

beschouwt bijvoorbeeld ook droominhouden als gedetermineerd door het onbewuste Willen, en benoemt ze expliciet als wensvervullingen (Askay, 2006). Belangwekkend in deze context is bijvoorbeeld ook Schopenhauers analyse van de waanzin (1819, pp.499-500):

“Dat verzet van de wil, om wat hem tegenstaat onder de aandacht van het intellect te laten komen, is het punt waar de waanzin in de geest kan binnendringen. Elke nieuwe onprettige gebeurtenis moet namelijk door het intellect worden geassimileerd, [...] ook al moet zij daarvoor prettiger dingen verdringen.[...] De operatie zelf is vaak heel pijnlijk [...] en gaat met veel tegensputteren gepaard. Ondertussen kan de gezondheid van de geest slechts intact blijven voorzover deze operatie steeds opnieuw wordt uitgevoerd. Als dat verzet en dat tegensputteren van de wil tegen het opnemen van een inzicht op een gegeven moment zo sterk wordt dat die operatie niet meer naar behoren kan worden uitgevoerd; als dus bepaalde voorvallen of omstandigheden voor het intellect volledig verdonkeremaand worden omdat de wil hun aanblik niet kan verdragen; en als vervolgens de daardoor ontstane leemte van de noodzakelijke samenhang naar willekeur wordt ingevuld – dan is de waanzin een feit. [...] Op grond van de hierboven gegeven uiteenzetting kunnen we de oorsprong van de waanzin omschrijven als het zich “met geweld uit het hoofd zetten” van een bepaalde zaak, hetgeen alleen mogelijk is door het “zich in het hoofd halen” van een andere zaak.”

Op een artikeltje van Young en Brook uit 1994 na, is er vreemd genoeg geen omstandige studie te vinden over de verwantschap tussen het Freudisme en het denken van Schopenhauer. Freuds expliciete afwijzing van de filosofie zit daar ongetwijfeld voor iets tussen, maar ook dit dient bij deze enigszins te worden genuanceerd. Uit enkele brieven naar Fliess uit 1896 blijkt immers duidelijk dat de jonge Freud niet zonder meer vijandig stond tegenover de wijsbegeerte, integendeel. Zo schrijft hij bijvoorbeeld: *‘In het grootste geheim koester ik de hoop om doorheen de medische praktijk mijn oorspronkelijke doel te bereiken: de filosofie.’* Enkele maanden later luidt het *‘als een jonge man verlangde ik alleen maar naar filosofische kennis, en nu sta ik op het punt die te bereiken, door mijn overstap van de geneeskunde naar de psychologie.’* Het is verleidelijk om andere uitspraken van Freud zoals *‘Ik ben therapeut tegen mijn wil’* (uit 1985), of veel later, in 1927 *‘ik werd een dokter door af te wijken van mijn oorspronkelijke doel’* in dat licht te lezen (Tauber, 2009). Dat doen sommigen dan ook, en zo komt Alfred Tauber (2009, 2010) er bijvoorbeeld toe om Freud te omschrijven als een ‘gefrustreerde filosoof’, een ‘reluctant philosopher’, een wetenschapper met een ‘verdrongen intellectuele passie’ voor de filosofie.

Voor velen is de complementariteit van psychoanalyse en de filosofie echter evident. Naast het *wat kan ik kennen, wat moet ik doen, waar mag ik op hopen*, introduceerde ook Kant in 1796 de vraag naar de mens als noodzakelijk sluitstuk van het kritische project. In dat onderzoek staat de *gerichtheid* van die mens centraal: *wass will ich, worauf kommt es an, wass komt heraus?* [Wat wil ik, wat maakt het uit, en wat komt eruit voort?]. Hedendaagse filosofen als Alain Badiou en Slavoj Žižek vinden in de psychoanalyse een intellectuele bondgenoot, en ook bijvoorbeeld in Foucaults omschrijving van de antieke *parrêsiastische* praktijk – het Socratische, moedige waarheidspreken – tekenden zich onmiskenbaar de contouren af van de psychoanalytische kuur. Voorbij de breuklijn ontdekken we moeiteloos een gemeenschappelijke horizon, een gedeelde opdracht.

In dit themanummer *Psychoanalyse en Filosofie. Face à face* verkennen Boris Demarest, Elisabeth Van Dam, Jens De Vleminck (Centrum voor Kritische Filosofie, Universiteit Gent), Paul Moyaert (Centrum voor Metafysica en Filosofie van de Cultuur, Universiteit Leuven), en Stijn Vanheule (Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie, Universiteit Gent) elk

vanuit hun invalshoek de grenzen, kruisbestuivingen en dialectiek tussen wijsbegeerte en psychoanalyse. Platgetreden paden worden daarbij zoveel mogelijk uit de weg gegaan, om een ruimte te creëren waarin nog eens iets kan gebeuren, om plaats te maken voor wat nog eens echt ontmoeting kan zijn, *evenement*, Epicurische clinamen, chemische reactie waaruit iets nieuws ontstaat.

REFERENTIES

- R. Askay (2006), *Apprehending the Inaccessible*, Illinois, Northwestern University Press.
- S. Freud, (1900), "Letter from Freud to Fliess, February 1, 1900", In: *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*, pp. 397-398, University of Harvard Press.
- S. Freud (2000 [1920]), "Aan gene zijde van het lustprincipe", in *Psychoanalytische theorie I*, Amsterdam, Boom.
- S. Freud (1933), *Neue Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Volledige tekst op: <http://www.psychanalyse.lu/Freud/FreudNeueVorlesungen.pdf>
- I. Kant (2006 [1796]), *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, New York: Cambridge University Press.
- A.D. Schrift (2010), *The History of Continental Philosophy* (vol.4), Chicago, University of Chicago Press.
- A. Schopenhauer (1819), *De Wereld als Wil en Voorstelling* (vol. 1), Amsterdam, Wereldbibliotheek.
- A. Schopenhauer (2000 [1851]), *Parerga und Paralipomena*, Oxford, Clarendon Press.
- A.I. Tauber (2009), "Freud's Philosophical Path," *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, vol. 32, pp. 32-43.
- A.I. Tauber (2010), *Freud, The reluctant Philosopher*, New Jersey, Princeton University Press.
- D. Verweij & M. Jespers (2001), *Passie en Persoonlijkheid*, Assen, Koninklijke Van Gorcum.
- E. Völmicke (2005), *Das Unbewusste im deutschen Idealismus*, Würzburg, Königshausen & Neumann.
- C. Young & A. Brook (1994), "Schopenhauer and Freud", *International Journal of Psycho-Analysis*, vol. 75, pp. 101-11.

Gewijzigde veldcode